

Gereformeerd theologisch tijdschrift

EEN SERIE EXEGESE OUDE TESTAMENT – ter introductie	65
<i>door E. Noort</i>	
OMGAAN MET KONINGEN	66
<i>door E. Noort</i>	
2 KONINGEN 2	82
<i>door K. Spronk</i>	
DE BETEKENIS VAN 2 KONINGEN 5	98
<i>door K.A.D. Smelik</i>	
BOEKBESPREKINGEN	117
<i>door C. Houtman, M.E. Brinkman, A. van der Heide, J. Veenhof, G. Manenschijn</i>	
PERSONALIA	123
OVERZICHT TIJDSCHRIFTEN	124
INGEKOMEN BOEKEN	126

2

MEI 1988 / ACHTENTACHTIGSTE JAARGANG

2 KONINGEN 2

Een onderzoek naar ontstaan en opbouw van de tekst en naar de achtergrond van de daarin vermelde tradities

door

K. Spronk

Inleiding – vraagstelling

Het tweede hoofdstuk uit het tweede Boek der Koningen is vooral bekend vanwege de daarin beschreven hemelvaart van Elia (vs.11). Dit element trekt dan ook bij de lezing als vanzelf de meeste aandacht. Het is ook bepalend voor de indeling van dit hoofdstuk in perikopen. Doorgaans neemt men in de bijbelvertalingen vs.1-18 samen en verwijst men in het opschrift naar Elia's hemelvaart. Soms wordt daar een verwijzing naar de opvolging door Elisa aan toegevoegd, zoals in de Bible de Jérusalem. De Statenvertaling haalt beide thema's uit elkaar door te onderscheiden tussen 'Elia's hemelvaart' (vs.1-13) en een hierop volgende perikoop met als opschrift 'Elisa volgt Elia op' (vs.14-25). Daarmee is dan ook een verband gelegd met de korte verhalen in vs.19-22 en 23-24. In de Petrus Canisiusvertaling gebeurt dat ook. Daar zijn deze twee verhalen een onderdeel van de 'wonderbare bevestiging van Eliseüs' roeping' (vs.13-25). De vertelling over het mooie wonder in vs.19-22 en dat van het harde oordeel in vs.23-24 worden in de meeste vertalingen echter apart genomen. Tegen deze achtergrond is het opvallend dat in de Masoretische tekst dit hoofdstuk wordt verdeeld in vs.1-22 en vs.23-25.

Zo stuit men al snel op een aantal vragen die voor de uitleg van dit hoofdstuk van groot belang zijn: hoe verhoudt zich Elia's hemelvaart tot zijn opvolging door Elisa; welk van beide thema's is in dit hoofdstuk het belangrijkste; en: moet men vs.19-22 en ook vs.23-24 betrekken bij de uitleg van vs.1-18? Het antwoord op deze vragen zou ook kunnen bijdragen aan het onderzoek naar de prediking van dit hoofdstuk ('Wat heeft het ons te zeggen?'). De vertellingen in 2 Kon.2 zijn wel begrijpelijk, maar daarmee spreken ze ons nog niet direkt aan. Een hemelvaart staat ver van ons af. Dat geldt ook voor de hier beschreven wonderen en dan met name voor het slot van dit hoofdstuk. Het is raadzaam om hier niet te snel met een oordeel of met een

verklaring te komen maar om eerst in te gaan op de genoemde aandachtspunten.¹

Literair-kritische analyse

In het eerste artikel van dit nummer is al het één en ander opgemerkt over de recente ontwikkelingen van het onderzoek naar de gecompliceerde ontstaansgeschiedenis van het zogenaamde deuteronomistische geschiedwerk. We kunnen ons hier beperken tot datgene wat er gezegd is over het gedeelte waarin Elia en Elisa een hoofdrol spelen. Volgens Noth² bestond er een zelfstandige cyclus van verhalen over deze twee profeten. Deze cyclus, die allerlei oudere vertellingen bevatte, zou door de samensteller van het deuteronomistische geschiedwerk in zijn boek zijn opgenomen en binnen zijn chronologische schema van elkaar opvolgende koningen van Juda en Israël zijn geplaatst. Daarmee waren echter nog niet alle oneffenheden en tegenstrijdigheden in dit deel van het boek Koningen verklaard. Daarom veronderstelden latere onderzoekers dat hier meer dan één redactor aan het werk is geweest. Ook ging men eraan twijfelen of er inderdaad maar één cyclus van verhalen over Elia en Elisa was. Het verschil in karakter tussen de verhalen over Elia en die over Elisa zou eerder wijzen op twee aparte cycli. Volgens Eissfeldt³ gaat het om twee op dezelfde manier opgebouwde reeksen van verhalen, waarbij van de verhalen over Elia de eerste helft en van de verhalen over Elisa de tweede helft is opgenomen. De geschiedenis van Elisa zou het oudste zijn en zou de vertellingen over Elia sterk hebben beïnvloed. In het latere literair-kritische onderzoek zijn er steeds meer verfijningen aangebracht bij de onderscheiding van voordeuteronomistische, deuteronomistische en nadeuteronomistische bewerkingen.⁴

Gaat men uit van twee cycli, dan komt men voor de vraag tot welke van beide de in 2 Kon. 2 beschreven geschiedenis gerekend moet wor-

1. Tekstkritisch levert de tekst van 2 Kon. 2 geen grote problemen op. Zie de uitgebreide bespreking bij A. Schmitt, *Entrückung - Aufnahme - Himmelfahrt. Untersuchungen zu einem Vorstellungsbereich im Alten Testament*, FzB 10, Stuttgart 1973, blz. 47-55. We kunnen ons in dit artikel beperken tot een enkele opmerking in de loop van de bespreking.

2. M. Noth, *Überlieferungsgeschichtliche Studien*, Halle 1943, blz. 78-84.

3. O. Eissfeldt, 'Die Komposition von I Reg 16,29-II Reg 13,25', in F. Maass (Hrsg.), *Das ferne und nahe Wort*, Festschrift L. Rost, BZAW 105, Berlin 1967, blz. 49-58.

4. Zie de overzichten bij E. Würthwein, *Die Bücher der Könige. I Kön. 17-2 Kön. 25*, ATD 11,2, Göttingen 1984, blz. 269-272 en 366-368.

den, aangezien zowel Elia als Elisa er een belangrijke rol in spelen. Eissfeldt laat het letterlijk en figuurlijk in het midden. Hij wil niet uitsluiten dat het, evenals 2 Kon.1:2-17a, een zelfstandige eenheid vormde.⁵ Ook wijst hij op het duidelijke verband van 2 Kon.2:1-18 met 1 Kon. 19:19-21, waarin de roeping van Elisa is beschreven. De geschiedenis zoals verhaald in 2 Kon.2:1-18 kan beschouwd worden als het directe vervolg daarop, als een noodzakelijk tussenstuk tussen de in 1 Kon.19 beschreven opdracht en de in 2 Kon.8:7-15 en 9:1-10:28 weergegeven uitvoering daarvan.⁶ Zo gezien behoort 2 Kon.2 duidelijk bij de cyclus van Elisa.

Schmitt onderscheidt een aparte 'Sukzessorsammlung'. Deze zou behoudens een enkele korte toevoeging bestaan hebben uit 1 Kon.19:19-21 en 2 Kon.2:1b, 7-11a, 12-15, 19-24. Deze verhalen over de opvolging van Elia door Elisa zouden met een eerder ontstane verzameling verhalen over wonderen van Elisa zijn verbonden om zodoende een verband te leggen tussen de profeten Elia en Elisa. Daarbij werden dan 2 Kon.2:2-6 (ter ere van de profeten in Betel en Jericho), 25a (voor de aansluiting met 2 Kon.4:25) en enkele woorden in vs. 14, 15 en 22 toegevoegd. Later werd deze verzameling, die dus al een keer bewerkt was, opgenomen in de boeken over de koningen. Bij die gelegenheid zouden dan nog ter inleiding en verheldering ten opzichte van de context vs. 1a, 11b en 25b zijn toegevoegd. Schmitt beschouwt vs. 16-18 als een nog latere aanvulling, die was bedoeld om de betrouwbaarheid te bewijzen van de overlevering dat Elia ten hemel zou zijn opgenomen.

Op deze manier wil Schmitt de oneffenheden binnen dit hoofdstuk verklaren. Zo wordt in vs. 1a de spanning weggenomen over de vraag naar het lot van Elia, terwijl in het vervolg wel gesuggereerd wordt dat er nog onduidelijkheid over bestaat. Ook veronderstelt Schmitt dat in de oorspronkelijke beschrijving van de hemelvaart alleen maar sprake was van vurige paarden en wagens en dat de voorstelling van de storm secundair is. Daarom schrijft hij ook vs. 11b toe aan een latere redactie. Overigens komen we ook de omgekeerde redenering tegen, namelijk dat het spreken van de vurige paarden en wagens in

5. Eissfeldt, a.w., blz. 50-51.

6. Eissfeldt, a.w., blz. 54-55.

7. H.-C. Schmitt, *Elisa. Traditionsgeschichtliche Untersuchungen zur vorklassischen nordisraelitischen Prophetie*, Gütersloh 1972, blz. 75-77 en 102-107. De resultaten van zijn onderzoek zijn grotendeels overgenomen in het in n.4 genoemde commentaar van Würthwein.

vs. 11 secundair is.⁸ Wat betreft vs. 1a en 11b is de analyse van Schmitt niet overtuigend. De combinatie van storm en vuur in vs. 11 vinden we ook op andere plaatsen in het Oude Testament. Opvallend is dat het daarbij doorgaans gaat om de verschijning van God (vgl. Jes. 29:6 en Ezech. 1:4). In Jes. 66:15 is in dit verband ook sprake van wagens. Het argument dat vs. 1a de veronderstelde spanning zou doorbreken is evenmin steekhoudend. Want juist vs. 2-6, waarin die spanning over het lot van Elia een rol speelt⁹, kan met recht worden beschouwd als een latere toevoeging.¹⁰ De duidelijkste aanwijzing daarvoor is het feit dat vs. 2-6 zonder enig probleem weggelaten kan worden. Bovendien maakt dit gedeelte een gekunstelde indruk. Zo wordt er daarin verondersteld dat Elia en Elisa een wel zeer ongebruikelijke route gegaan zijn van Gilgal naar de Jordaan. Ook de manier waarop er hier gesproken wordt over Elia's toekomstige lot (vs. 3 en 5) is duidelijk anders dan in het vervolg. Er lijkt hier gedacht te zijn aan een verplaatsing door God binnen deze wereld (vgl. Ezech. 3:14 en 8:3). In de genoemde parallellen uit het boek Ezechiël worden de werkwoorden לָקַח en נָשָׂא gebruikt. Dat pleit voor een samenhang tussen de voorstelling zoals die blijkt uit 2 Kon. 2:3,5 en 2 Kon. 2:16, omdat in vs. 3 en 5 het werkwoord לָקַח en in vs. 16 het werkwoord נָשָׂא gebruikt wordt. Dat ook vs. 16-18 hoogstwaarschijnlijk een latere toevoeging is kan men afleiden uit het feit dat de verbanden met het voorafgaande gewrongen zijn: zowel in vs. 7-15 als in vs. 16-18 is sprake van een vijftigtal en van de geest. Doch terwijl het in vs. 7 om het aantal van de hele groep gaat, betreft het in vs. 16 slechts een deel daarvan. Ook wordt er op heel verschillende manieren over de geest gesproken zoals alleen al blijkt uit het verschil in geslacht in vs. 15 (vr.) en vs. 16 (m.).

Volgens Schmitt bestaat er een nauw verband tussen vs. 19-24 en het verhaal dat daaraan voorafgaat over Elia's hemelvaart en met name

8. K. Galling, 'Der Ehrenname Elisas und die Entrückung Elias', *ZThK* 53(1956), 129-148, blz. 141-142. Vgl. ook Würthwein, a.w., blz. 274.
9. In tegenstelling tot wat A. Schmitt, a.w. (zie n.1), blz. 59, beweert, gaat het in vs. 9-10 niet om de vraag hoe Elia zal worden weggenomen, maar om de vraag of Elisa dit zal zien of niet.
10. Vgl. Würthwein, a.w., blz. 274. Würthwein noemt als argument voor zijn interpretatie van vs. 1a als '(sekundäre) Überschrift' dat het de oudere traditie uit vs. 11b 'theologiseert' door de nadruk te leggen op het feit dat het JHWH is die Elia opneemt. Het door hem gesuggereerde verschil tussen vs. 1a en vs. 11b is echter van veel minder betekenis wanneer men bedenkt dat door het gebruik in vs. 11 van met de theofanie verbonden beelden eveneens een goddelijk ingrijpen wordt aangeduid. A. Schmitt, a.w., blz. 60 wijst er in dit verband op dat ook in andere teksten een wisselend gebruik van עלה qal en hif voorkomt.

zijn opvolging door Elisa. Dit gedeelte zou al snel zijn opgenomen in de 'Sukzessorsammlung'. Eerder al had Eissfeldt erop gewezen dat deze twee verhalen waarschijnlijk dienden als bewijs daarvoor dat Elisa inderdaad de opvolger van Elia was.¹¹ Om die opvolging zou het dus in de eerste plaats zijn gegaan.¹² De hemelvaart van Elia staat dan slechts op de achtergrond. In zekere zin is dat laatste ook af te leiden uit de manier waarop erover wordt gesproken in de aanhef, want daarin is sprake van 'de storm' alsof het gaat om een gebeurtenis die als bekend verondersteld werd.¹³

Analyse van de structuur

In reactie op het feit dat de conclusies van de literair-kritische analyse van de verhalen over Elia en Elisa vrijwel altijd hypothetisch blijven en vanwege het gevaar dat men bij deze benadering blijft steken in moeizame discussies over bijzaken wijst Childs op het belang om te luisteren naar de tekst in de vorm waarin hij ons is gegeven.¹⁴

Het is niet zijn bedoeling om daarbij de resultaten van het literair-kritische onderzoek naast zich neer te leggen, zoals dat bij anderen

11. Eissfeldt, a.w. (zie n.3), blz.50.

12. A. Schmitt, a.w., blz. 126-130 brengt dit op formule door de 'Gattung' van vs.1-15 te omschrijven als 'prophetischer Berufsbericht'. Vs.16-18, 19-22 en 23-25 beschouwt hij als 'prophetische Anekdoten' (a.w., blz.133). E. Haag, 'Die Himmelfahrt des Elias nach 2 Kg 2,1-15*', *Trierer Theologische Zeitung* 78(1969), 18-32 prefereert de aanduiding 'lehrhafte Erzählung' (blz.31). Bij gebrek aan vergelijkingsmateriaal levert een dergelijke Gattungskritiek echter weinig op. Vgl. ook de kritische opmerkingen bij C. Houtman, 'Elia's hemelvaart. Notities over en naar aanleiding van 2 Koningen 2:1-18', *NThT* 32 (1978), 283-304, blz.296-297.

13. Vgl. A. Schmitt, a.w., blz.65.

14. B.S. Childs, 'On Reading the Elijah Narratives', *Interpretation* 34(1980), 128-137. Zie ook zijn *Introduction to the Old Testament as Scripture*, London 1979, blz.300.

helaas vaak wel gebeurt.¹⁵ Het gaat er eerder om de zaken in hun juiste verhouding te zien en om uiteindelijk de tekst zoveel mogelijk zelf aan het woord te laten komen.¹⁶

Bij de analyse van de structuur zetten we opnieuw in bij de verhalen over Elia en Elisa in hun geheel. Aangezien we uitgaan van de Masoretische tekst zullen we daarbij ook de gedeelten moeten betrekken waarin deze profeten niet ter sprake komen. Al eerder werd opgemerkt dat Eissfeldt de verhalen over Elia en Elisa ziet als 'zwei parallele Erzählungsstränge'.¹⁷ Maar dat betreft dan de verhalen die 'gezuiverd' zijn van de chronologische schema's en de gedeelten die door latere redactoren zouden zijn toegevoegd. Nader onderzoek toont echter aan dat ook die tekstgedeelten waarin Elia en Elisa niet ter sprake komen heel goed passen in deze opbouw.¹⁸ Dat moge blijken

15. Een voorbeeld hiervan vinden we bij T. Veerkamp, *Die Vernichtung des Baal. Auslegung der Königsbücher (1.17-2.11)*, Stuttgart 1983, blz.12. Hij geeft het volgende beeld van het historisch-kritische onderzoek: 'man fängt damit an, im Text nach ursprünglicheren Schichten zu forschen, die, wie es heißt, „von der deuteronomistischen Redaktion relativ unberührt geblieben sind“, man isoliert das Erforschte von seinem Kontext und konstruiert aus ihm ein „zuverlässigeres“ Bild der fraglichen Epoche.' Daarentegen zet Veerkamp zijn vertrouwen geheel en al op de redactoren die zijns inziens wel wisten wat ze deden. Intussen gaat hij dan wel uit van de conclusies van de (inmiddels in bepaalde opzichten al weer achterhaalde) historisch-kritische benadering van Noth wat betreft de indeling in een deuteronomistisch geschiedswerk en de datering daarvan. In zijn boek *Elia*, Verklaring van een bijbelgedeelte, Kampen, z.j. beperkt Th.J.M. Naastepad zich eveneens tot een bespreking van de Masoretische tekst, maar hij geeft in ieder geval wel aan in hoeverre hij zich baseert op de resultaten van het historisch-kritische onderzoek (a.w., blz.5). Nog duidelijker is dat het geval bij K. Waaijman, *De profeet Elia*, Bijbelse spiritualiteit, Nijmegen 1985. Zie met name de korte schets van de geschiedenis van de tekst (a.w., blz.103v.v.).
16. Juist bij een benadering zoals die van de in n.15 genoemde Veerkamp kan men daarover zijn twijfels hebben. Het is de vraag of de veel geroemde redactoren iets van hun theologie herkend zouden hebben in de door Veerkamp gemaakte onderscheiding tussen de naamloze god die bevrijdt uit de slavendienst en 'jener tempelbewoonende Herrschaftsgötze Salomos' (a.w., blz.9) en of zij in hun kritiek op de Baalgodsdienst inderdaad vooral de door Phoenicië geïnspireerde handelspolitiek op het oog hadden (a.w., blz.14v.v.) en of het er in 2 Kon.2 om gaat dat Elisa voortgaat in de door Elia ingeslagen 'politische Richtung der Revolution' (a.w., blz.155).
17. Vgl. ook R.A. Carlson, 'Élisée - le successeur d'Élie', VT 20(1970),385-405. Hij wijst vooral op de formele overeenkomsten tussen beide cycli.
18. Zie hierover ook A.G. van Daalen, '„Vertel mij toch al het grote dat Elisa gedaan heeft“'. Samenhangen binnen de verhalen I Kon.17 - II Kon.13', *Amsterdamse cahiers voor exegese en bijbelse theologie* 5, Kampen 1984, blz.118-134.

uit het nu volgende (globale) overzicht van parallellen:

1 Kon.17:8-16	// 2 Kon.4:1-7	- wonderbaarlijke overvloed aan voedsel
1 Kon.17:17-23	// 2 Kon.4:8-37	- opwekking van de zoon van de vrouw des huizes
1 Kon.17:24	// 2 Kon.5:15	- belijdenis door een niet-Israëliet
1 Kon.19:19-20	// 2 Kon.2:6,13	- opdracht van Elia aan Elisa om terug te keren; overdracht van de mantel van Elia aan Elisa
1 Kon.20:1-22	// 2 Kon.6:24-7:20	- belegering van Samaria door de Arameeërs en de bevrijding van de stad
1 Kon.21:17-24	// 2 Kon.9:7-10	- vloek over Achab en Izebel
1 Kon.21:29	// 2 Kon.10:1-17	- onheil over Achabs nageslacht
1 Kon.22	// 2 Kon.3:6-27	- de gezamenlijke strijd van de koning van Israël met koning Josafat van Juda na raadpleging van een profeet
2 Kon.1	// 2 Kon.8:7-10	- voorspelling van de dood van een zieke koning
2 Kon.2:12	// 2 Kon.13:14	- de profeet bij het afscheid van dit leven betiteld als 'wagens en ruiters van Israël'.

Uit dit overzicht blijkt de parallelle opbouw van 1 Kon.17-21 en 2 Kon.4-10. Daarnaast zijn er nog andere parallellen, die niet in een duidelijke volgorde lijken te staan. Opvallend daarbij is wel de concentratie van teksten rond 2 Kon.1-2. Het feit dat 1 Kon.22 (het laatste hoofdstuk van het eerste boek) en 2 Kon.3 met elkaar corresponderen doet vermoeden dan hier misschien op een andere manier vorm is gegeven aan de samenstelling van verschillende vertellingen en wel door het gebruik van een concentrische structuur. Het nu volgende schema laat zien dat dit inderdaad zo is.

1 Kon.22:52-2 Kon.2:1	// 2 Kon.3:1-5	- notitie over een zoon van Achab onder wiens regering Moab van Israël afvalt
2 Kon.1:9-12	// 2:23-24	- oproep tot afdalen, c.q. opgaan, gevolgd door een dodelijke straf
1:9-14	// 2:6-17	- de uitzending van vijftigtallen

2:5-7	// 2:15	- de profeten van Jericho die op een afstand blijven staan
2:6-8	// 2:13-14	- doortocht door de Jordaan
2:9b	// 2:12aB	- Elisa vraagt aan Elia om een erfdeel als de eerstgeboren zoon (vgl. Deut.21:17); Elisa noemt Elia 'vader'
2:10	// 2:12aA	- het zien door Elisa

Een andere parallel, die echter niet past in dit schema, is de vermelding van hemels vuur (1:10,12,14 en 2:11). Ook kan men wijzen op het feit dat Achazja geen zoon en opvolger had (1:17), terwijl Elia er in Elisa wel één kreeg (2:12).¹⁹ Tenslotte valt het op dat tegenover de tot driemaal toe herhaalde zending van soldaten in 1:9-14 Elia's drievoudige oproep tot Elisa om achter te blijven (2:2-6) staat.

De drie genoemde uitzonderingen nemen niet weg dat er een heel duidelijke structuur herkenbaar is in deze hoofdstukken, met als middelpunt de beschrijving van Elia's hemelvaart in 2:11. Ook de plaatsaanduidingen wijzen op een concentrische opbouw²⁰, zij het dat dit schema niet helemaal parallel loopt ten opzichte van het hierboven genoemde:

- 1:2 // 2:25b - Samaria
- 1:9 // 2:25a - berg/Karmel
- 2:2 // 2:23 - Betel
- 2:4 // 2:15 - Jericho
- 2:6 // 2:13 - Jordaan

De nadruk valt in dit schema op de gebeurtenissen aan de overzijde van de Jordaan (2.9-12).

Conclusie uit de resultaten van beide analyses

Door de analyse van de structuur valt een nieuw licht op de gegevens welke het literair-kritische onderzoek opleverde. We kunnen nu aannemen dat de redactoren bij de verwerking en ordening van het voorhanden zijnde materiaal streefden naar een evenwichtige formele structuur. Zo kan de opname van 2 Kon.2:2-6 niet los gezien worden van de met de hemelvaart van Elia verbonden vertellingen in

19. H.G. Stavenga-van der Waals, in *Postille* 38 (1986-1987), 's-Gravenhage 1986, 129-132, blz.130.

20. Zie hierover J.R. Lundbom, 'Elijah's Chariot Ride', *JJS* 24(1973), 39-50, met name blz.40-43 en D.R. Davis, 'The Kingdom of God in Transition: Interpreting 2 Kings 2', *WThJ* 46(1984), 384-395, blz.386-387.

vs. 19-24. Het feit dat de in deze perikoop vermelde plaatsnamen – in tegenstelling tot het in 2:1 genoemde Gilgal – verrassend goed passen in het genoemde topografische schema is een argument voor de veronderstelling dat het hier gaat om een latere toevoeging. Het laat ook zien dat het concentrische schema het resultaat is van een latere redactie. Ook kan men op deze manier de ongebruikelijke omwegen van Elia en Elisa in 2:1-6 en van Elisa in 2:25 verklaren. Verder wordt duidelijk dat de toevoeging van vs. 16-18 te maken heeft met de samenvoeging van 2 Kon. 1²¹ met de geschiedenis van de opvolging van Elia door Elisa. Deze relatie tussen 2 Kon. 1 en 2 Kon. 2:16-18 verklaart ook het eerder genoemde verschil tussen 2 Kon. 2:7 en vs. 16 wat betreft het vermelde vijftigtal.²²

We kunnen concluderen dat het topografische concentrische schema van de hand van een redactor is. Ook veel van de genoemde parallellen binnen 2 Kon. 1-2 zijn hoogstwaarschijnlijk het resultaat van redactioneel werk. Daarmee werd dan echter wel aangesloten bij de kern van het verhaal, 2 Kon. 2:1, 7-15, want ook daarin is een concentrische opbouw te herkennen. De wordingsgeschiedenis van de tekst zou men zich in grote lijnen als volgt kunnen voorstellen. Rondom de traditie over Elia's hemelvaart (2 Kon. 2:11) is de geschiedenis van zijn opvolging door Elisa verteld (vs. 1, 7-10 en 12-15). Daar werden twee verhalen over Elisa's optreden aan toegevoegd (vs. 19-22 en 23-24). Dit had als doel om – in aansluiting aan het herhaalde wonder bij het oversteken van de Jordaan (vs. 14) – te illustreren hoe Elisa net zoals Elia zegen en vloek kon brengen. In deze omvang hoort deze geschiedenis duidelijk bij een eventuele 'Elisa-cyclus'. Het past heel goed in de eerder genoemde lijn van 1 Kon. 19:19-21 - 2 Kon. 2 - 2 Kon. 8:7v.v. Juist dit laatste gedeelte, volgens welke Elisa een voorspelling doet over de zieke koning Benhadad, kan de aanzet gegeven hebben tot de samenvoeging van 2 Kon. 2 met 2 Kon. 1, waarin hetzelfde wordt verteld van Elia met betrekking tot koning Achazja. Het geeft immers opnieuw aan hoezeer Elisa in de voetsporen van Elia treedt. Daarbij werden dan vs. 2-6, 16-18 en 25 toegevoegd. In deze vorm heeft deze geschiedenis duidelijk de functie van een overgangs-

21. Het zou te ver voeren om hier ook een uitgebreide analyse van 1 Kon. 1 te geven. Zie hierover C.T. Begg, 'Unifying Factors in 2 Kings 1.2-17a', *JSOT* 32(1985), 75-86. Het doorgaans als secundair beschouwde gedeelte vs. 9-14 behoort waarschijnlijk tot eenzelfde redactie als het parallelle gedeelte 2 Kon. 2:16-17.

22. Lundbom, a.w., blz. 46-47, identificeert de vijftig 'kloeke mannen' uit 2:16 met de vijftig soldaten uit 1:13. Gezien de structuur en het woordgebruik (vgl. Deut. 3:18) is dat niet onmogelijk. Dat deze vijftig man echter verantwoordelijk zouden zijn voor Elisa's verdwijning (a.w., blz. 47-48) is op geen enkele manier uit de tekst te halen!

verhaal gekregen. Dat wordt ook duidelijk uit de opbouw van het hele deel van het boek Koningen waarin Elia en Elisa een rol spelen. Zoals aangetoond is bestaat dat voor het grootste gedeelte uit twee parallel opgebouwde blokken: 1 Kon. 17-21 en 2 Kon. 4-10, waarin respectievelijk Elia en Elisa centraal staan. Het concentrisch opgebouwde blok 2 Kon. 22-2 Kon. 3 fungeert dan als de overgang tussen beide.

Dit alles heeft belangrijke consequenties voor de uitleg van 2 Kon. 2. Om te beginnen is duidelijk geworden dat vanaf het begin de opvolging van Elia door Elisa verbonden is met Elia's hemelvaart. Daarbij wordt weliswaar de meeste aandacht besteed aan de opvolging, maar daar staat tegenover dat de hemelvaart duidelijk de climax van die geschiedenis is. Ook wat betreft de afbakening van de tekst zijn we tot grotere duidelijkheid gekomen. De vertellingen in 2 Kon. 2:19-24 zijn onmiskenbaar verbonden met het voorafgaande. Wat betreft de uitleg daarvan zal men wel rekening moeten houden met het feit dat ze in de nu gegeven samenhang anders klinken dan wanneer zij op zichzelf worden genomen. Dat geldt dan met name voor de geschiedenis van de spottende 'knapen'²³ in vs. 23-24. In de huidige context is het de tegenhanger van 2 Kon. 1:9-14. Net zoals Elia laat Elisa zich niet bevelen ('kom op!' // 'daal af!') en zijn vervloeking in naam des Heren heeft een soortgelijk effect als Elia's beroep op zijn status als man Gods: de belagers worden in groten getale gedood.

Voordat het genoemde raamwerk tot stand kwam was deze periokop veel nauwer betrokken bij de geschiedenis van Elia's hemelvaart. De spottende woorden van de jongens uit Betel krijgen dan een andere klank. Het gebruikte werkwoord (עָלָה) herinnert aan Elia's opgang naar de hemel. Men zou Elisa dus uitgedaagd hebben om zijn voorganger ook in deze na te volgen.²⁴ Als extra argument voor deze interpretatie kan men het gebruik van het scheldwoord 'kaalkop' opvatten, omdat dit zou kunnen wijzen op Elisa's rouw. Evenals het scheuren van kleren (vs. 12) geldt immers het afscheren van het haar als teken van rouw (vgl. Job 1:20; Jes. 22:12; Jer. 16:6 en Micha 1:16).

Tenslotte kan men deze periokop in al haar hardheid ook als geheel zelfstandige eenheid beschouwen. Ze komt dan op één lijn te staan

23. We moeten hier waarschijnlijk denken aan kinderen tussen 10 en 12 jaar oud. Zie Davis, a.w. (zie no. 20), blz. 392.

24. Vgl. W. Tom, '„Kaalkop, ga op!, kom op! of: vaar op!“?', *GThT* 59(1959), 149-151. Ook Davis, a.w., blz. 391-392, en Houtman, a.w. (zie n. 12), blz. 293, noemen het als mogelijke interpretatie. Carlson, a.w. (zie n. 17), blz. 404, n. 2, acht deze suggestie, die ook in de Peshitta en de syrische traditie voorkomt, 'trop fantasiste'.

met een moordpartij zoals Jehu die als door God aangestelde wreker aanrichtte onder de zonen van Achab. Volgens 2 Kon.10:14 ging het daarbij ook om 42 personen.

'Traditionsgeschichtliche' analyse

In de nu volgende paragraaf zal worden onderzocht of er in 2 Kon.2 gebruik gemaakt is van traditionele motieven en, indien dat het geval is, op welke manier daarmee wordt omgegaan.

In de eerste plaats valt hier de duidelijke overeenkomst op van wat hier verteld wordt over Elia en zijn opvolging door Elisa met de verhalen over Mozes en Jozua.²⁵ Deze parallellie, die ook in andere verhalen over Elia zichtbaar is, vinden we vooral in de beschrijving van de doortocht door de Jordaan (vs.7-8). Elia slaat met zijn opgerolde mantel op het water, waarna het water zich verdeelt zodat Elia en Elisa droogvoets kunnen oversteken. Dit herinnert aan het wonder van de doortocht door de Schelfzee (Ex. 14:15-22). Het feit dat even later Elisa dit wonder herhaalt (vs.13-14²⁶) tekent hem als opvolger van Elia, net zoals dat het geval was bij Jozua die evenals Mozes het volk droogvoets door de waterscheiding leidde (Joz.3:7-17) waardoor hij zich bewijst als de door God aangestelde opvolger van Mozes (Joz.3:7). Daarbij gebeurt dit laatste ook nog op dezelfde plaats en in dezelfde richting als bij Elisa. Ook wordt Elisa net zoals Jozua (Joz.1:16-18) door de omstanders erkend als degene die in de voetsporen treedt van zijn illustere voorganger (vs.15; vgl. ook Ex.14:31). Het ongebruikelijke verzoek van Elisa om een deel van Elia's geest heeft een parallel in Num.11:17 en 25, waar verteld wordt hoe de oudsten een deel van Mozes' geest ontvangen. Ook hier is het God die deze gunst verleent. Tenslotte kunnen we nog wijzen op de overeenkomst wat betreft de plaats van Mozes' en Elia's levenseinde: in het overjor-daanse, tegenover Jericho (zie Deut.34:1-6).

Het is opmerkelijk dat de genoemde parallellen allen deel uitmaken van de kern (2 Kon.2:1,7-15) waaromheen, zoals is aangetoond, de

25. Zie hierover G. Fohrer, *Elia*, AThANT 53, Zürich ²1968, blz.55-58; R.P. Carroll, 'The Elijah-Elisha-Sagas: Some Remarks on Prophetic Succession in Ancient Israel', VT 19(1969),400-415 en A. Schmitt, a.w. (zie n.1), blz.134-137.

26. Het veel omstreden אֵלִיָּא in vs.14 hoeft geen problemen op te leveren indien het juist is wat wordt gesuggereerd door W. Baumgartner e.a., *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament* (= HAL), Leiden 1967 v.v., blz.76a, dat het hier gaat om een 'Grundform' van אֵלִיָּא , 'dan', dat in deze context dan dient ter versterking van de vraag 'waar?'. Wellicht gaat het hier om een van oudsher met deze geschiedenis verbonden zegswijze die als zodanig herkenbaar is door dit archaisch taalgebruik.

overige verhalen in 2 Kon.1-2 later zijn samengevoegd. Ook in die toegevoegde gedeelten zijn er wel verbanden met de tradities over Mozes en Jozus, doch deze zijn veel minder voor de hand liggend. Zo zou men eventueel verband kunnen leggen tussen het wonder met het water in Jericho (2 Kon.2:19-21) en Ex.15:22-26 volgens welke Mozes het bittere water van Mara zoet maakte.²⁷ Ook zou men hier kunnen denken aan het eerste teken van Gods bijstand nadat het volk onder leiding van Jozua door de Jordaan het beloofde land was binnen getrokken, namelijk de verwoesting van Jericho (Joz.6). Het begin van Elisa's optreden zou dan getekend zijn als een hernieuwde intocht, die noodzakelijk geworden was doordat het volk weer was terug gevallen in de oude fouten. Men zou de herbouw van Jericho ten tijde van Achab (1 Kon.16:34) wat dat betreft als een veelbetekendend symbool kunnen zien.²⁸ Ook zou men 2 Kon.2:16-18, waarin beschreven wordt hoe 50 mannen drie dagen lang zoeken naar het lichaam van Elia, in verband kunnen brengen met Deut.34:6, waar gezegd wordt dat niemand ooit de plaats van Mozes' graf heeft gevonden. Dat zou dan een extra argument zijn voor de veronderstelling, zoals we die vinden bij een aantal exegeten²⁹, dat de beschrijving van de hemelvaart van Elia zou zijn beïnvloed door de traditie over het mysterieuze levenseinde van Mozes. Het valt echter niet te ontkennen dat er juist op dit punt van de beschrijving van beider levenseinde een 'hemelsbreed' verschil is.

Met deze laatste opmerking wil nog niet gezegd zijn dat de manier waarop de scheiding van Elisa en de hemelvaart in vs.11-12 zijn beschreven uniek is. Al eerder werd er op gewezen dat de hier genoemde elementen van storm, vuur en wagens elders in verband gebracht worden met de verschijning van God. Door deze beschrijving wordt dus aangeduid dat Elia ten hemel vaart op een manier zoals dat van God of een goddelijk wezen gezegd kan worden. Het is een aanwijzing voor de nauwe relatie met God zoals die al eerder werd beschreven in 1 Kon.19.

27. Zie Veerkamp, a.w. (zie n.15), blz.172, n.1.

28. Zie Veerkamp, a.w., blz.16 en Naastepad, a.w. (zie n.15), blz.116. 2 Kon.2:19-22 lijkt hier in zoverre op in te spelen dat het hier evenals in 1 Kon.16:34 om leven en dood van het nageslacht gaat. Men zou hier ook nog bij kunnen betrekken dat volgens 1 Kon.16:34 Jericho herbouwd werd door een man uit Betel, terwijl de vertelling in 2 Kon.2:19-22 in duidelijk (antithetisch) verband staat met het verhaal in vs.23-24, dat zich afspeelt in Betel.

29. Zie o.a. Carroll, a.w. (zie n.25), blz.401-411 en A. Schmitt, a.w. (zie n.1), blz.136-137.

Er is reden om daarnaast aan te nemen dat ook dit belangrijke moment in de geschiedenis van Elia en Elisa bepaald is door de confrontatie met de Baālgodsdienst.³⁰ Steeds weer blijkt dat Elia en Elisa zich op terreinen begeven die geassocieerd werden met Baāl. Zo bewijzen zij dat niet Baāl, die vereerd werd als de god die zorgt voor de regen en de jaarlijkse vruchtbaarheid, maar JHWH zorgt voor droogte en regen en voor het voedsel. Datzelfde gebeurt op het terrein van leven en dood, zoals blijkt uit de verhaalde dodenopwekkingen. De boodschap van de geschiedenis in 2 Kon. 1 is, dat het niet de Baāl van Ekron is, maar de God van Israēl die de eer toekomt een god te heten die kan doden en levend maken (vgl. 2 Kon. 5:7). Enkele exegeten vermoeden dat juist tegen deze achtergrond de vertelling over Elia's hemelvaart gezien moet worden³¹. De daarbij gebruikte argumenten zijn echter weinig overtuigend omdat een goede parallel vanuit de Baālgodsdienst lijkt te ontbreken. Men kan wel verwijzen naar Kanaänitische en dan met name Ugaritische voorstellingen³² van de god Baāl als berijder van de wolken of naar zijn dood en opstanding, maar die geven nog niet aan wat Elia's hemelvaart in deze dan te betekenen heeft. We kunnen Elia niet zomaar met de god Baāl vergelijken. Bovendien is de tegenstelling hier niet Elia versus Baāl maar JHWH versus Baāl. In deze levert een vergelijking tussen Elia en de zogenaamde 'helers' (Ugaritisch *rp'um*) uit het gevolg van Baāl³³

30. Zie hierover L. Bronner, *The Stories of Elijah and Elisha as Polemics Against Baal Worship*, Leiden 1968; Fohrer, a.w. (zie n.25), blz.87v.v. en G. Hentschel, 'Elijah und der Kult des Baal', in E. Haag (Hrsg.), *Gott, der einzige: zur Entstehung des Monotheismus in Israel*, Freiburg 1985, blz.54-90.

31. Zie Bronner, a.w., blz.127 en A. Schmitt, 'Zum Thema „Entrückung“ im Alten Testament', *BZ* 26(1982),34-49, blz.45-49.

32. De uit het oude Ugarit stammende teksten zijn de belangrijkste bron voor onze kennis van de godsdienstige voorstellingen in Kanaän. Wanneer ze worden gebruikt als vergelijkingsmateriaal bij de bestudering van het Oude Testament is het wel goed om te bedenken dat deze teksten doorgaans vele eeuwen ouder zijn dan die uit het Oude Testament en ook dat Ugarit vrij ver buiten de grenzen van het oude Israēl ligt. Daarbij hebben we ook nog te rekenen met de waarschijnlijk per plaats verschillende vormen van Baālcultus. Hoewel er al vele verhelderende parallellen tussen Ugarit en het Oude Testament zijn ontdekt, blijft voorzichtigheid dus geboden. Een belangrijke voorwaarde is in ieder geval dat niet alleen de bijbelteksten zorgvuldig worden geëxegeseerd maar ook de niet-bijbelse teksten die er ter vergelijking worden bijgehaald.

33. Zie hierover K. Spronk, *Beatific Afterlife in Ancient Israel and in the Ancient Near East*, AOAT 219, Neukirchen-Vluyn 1986, blz.161-196. In dit tijdschrift werd hier eerder over geschreven door J.C. de Moor, 'Rapi'u de heiland en de Refaim', *GThT* 73(1973),129-146. Deze publicatie is echter al weer achterhaald door een later artikel van De Moor, 'Rāpī'ūma - Rephaim', *ZAW* 88(1976),323-345.

veel meer op. Deze 'helers' zijn legendarische personen, vaak koningen, die na hun dood zijn opgenomen in het gevolg van Baäl. Zij fungeren als middelaars tussen de mensen en de grote goden. Zo worden zij te hulp geroepen in geval van ernstige ziekte. Men geloofde dat deze vereerde dodengeesten jaarlijks deelden in Baäls overwinning op de dood. Er zijn ook teksten bekend waarin sprake is van hun hemelvaart. Deze 'helers' verschijnen in verschillende gedaanten. Ze worden vaak beschreven als vogels, maar ook wel als soldaten met paarden en wagens, ten teken van de macht waarmee ze de mensen kunnen bijstaan. Dit alles maakt het zeer aannemelijk dat in 2 Kon.2:11-12 de hemelvaart van Elia als tegenhanger wordt geschilderd van de met de Baäldienst verbonden voorstelling van een overwinning van de dood door de 'helers' in het gevolg van Baäl. Ook valt er door deze vergelijking nieuw licht op Elisa's reactie zoals beschreven in vs. 12. Hij roept tot Elia: 'krijgswagens van Israël en zijn paardengespannen'³⁴. Doorgaans interpreteert men dat als een aanduiding van het grote belang van Elia voor zijn volk: hij heeft voor Israël de waarde als van een machtig leger. Tegen de genoemde achtergrond krijgt deze titel meer reliëf. Blijkbaar gaat het hier niet slechts om een manier van spreken, maar stelde men het zich zo voor dat Elia nu deel zou gaan uitmaken van een hemelse legermacht naar analogie van de Kanaänitische voorstellingen van de 'helers'.³⁵ Hetzelfde verwachtte men blijkens 2 Kon.13:14 van Elisa. Wat men zich daarbij voorstelde kunnen we lezen in 2 Kon.6:15-17. Daar wordt verteld hoe Elisa en zijn knecht worden beschermd door een mysterieuze legermacht van vurige paarden en wagens.³⁶

Concluderend kan worden vastgesteld dat in 2 Kon.2 het motief van de opvolging aansluit bij de tradities over Mozes en Jozua en dat het motief van de hemelvaart gezien moet worden tegen de achtergrond van het conflict met de Baälgodsdienst.

34. Zie voor deze vertaling HAL (zie n.26), blz.919b. Het verschil in de aanduiding van de paarden en wagens in vs.11 en vs.12 kan worden verklaard uit het feit dat zij in vs.11 met de hemel zijn verbonden en in vs.12 (nog) niet.

35. Zie Spronk, a.w., blz.260-261. De veronderstelling dat het hier gaat om een verwijzing naar een hemelse legermacht vinden we ook bij Fohrer, a.w. (zie n.25), blz.100 en Haag, a.w. (zie n.12), blz.27. De theorie van Galling, a.w. (zie n.8), blz.146-148, dat er een verband zou bestaan met de Aramese god Rakib'el, wiens naam betekent 'krijgswagenrijder/leger van El', gaat in dezelfde richting maar blijft te vaag om te kunnen overtuigen. Zie de kritiek van A. Schmitt, a.w. (zie n.1), blz.112-114 en Houtman, a.w. (zie n.12), blz.287.

36. Het is opmerkelijk dat hier evenals in 2 Kon.2:10-12 de vraag een rol speelt of de knecht van de profeet de vurige paarden en wagens zal zien of niet. Dit benadrukt nog eens dat het hier om dezelfde voorstelling gaat.

*Consequenties voor de verkondiging*³⁷

2 Kon.2 biedt meer dan één aanknopingspunt voor de prediking. Er spelen hier verschillende thema's een rol van betekenis. Weliswaar zijn die zo nauw met elkaar verwezen dat ze niet zomaar uit elkaar gehaald kunnen en mogen worden, maar ze bieden wel de mogelijkheid om de tekst van allerlei kanten te benaderen. Als thema's zijn hier te noemen:

- de opvolging met overdracht van de geest: we mogen geloven dat het bevrijdende en ontmaskerende werk van God doorgaat. Steeds weer neemt Hij mensen in dienst en geeft Hij zijn Geest;
- de hoop op God ook na de dood: we mogen geloven dat de nauwe relatie met God zal voortduren tot over de doodsgrens;
- de vraag welke macht in het leven uiteindelijk beslissend is en op wie of wat wij ons vertrouwen stellen.

Naar aanleiding van de hierboven gegeven analyse van de tekst kan ook de vraag opkomen naar de historische betrouwbaarheid van de tekst: was het streven naar een evenwichtige structuur en de polemieken tegen het geloof in Baäl belangrijker dan de weergave van de feiten? Inderdaad geeft de literaire analyse aanleiding tot het relativeren van bepaalde gegevens, met name in die gevallen waarin een bepaald gedeelte later lijkt te zijn toegevoegd. Zo zijn de beschreven route van Elia en Elisa en ook vele van de genoemde getallen ongetwijfeld mede bepaald door de samenhang waarin ze zijn geplaatst. Dat wil echter nog niet zeggen dat deze verhalen niet zouden kunnen zijn gebaseerd op bepaalde gebeurtenissen zoals die in werkelijkheid hebben plaatsgevonden. Naast de aandacht voor de belangrijke rol van de vorm van de vertelling is het goed om steeds te blijven onderscheiden tussen hoofd- en bijzaken. Juist bij de hierboven gegeven drie aandachtspunten weegt de vraag naar de historische betrouwbaarheid het zwaarst, al zal hier de bewijsvoering wel anders moeten verlopen dan bij de gewone geschiedeniswetenschap. In feite wordt dit in 2 Kon.2:10 zelf al aangegeven: het bewijs van Gods macht over leven en dood en van zijn gave van de Geest is slechts zichtbaar voor wie daar een open oog voor heeft. En dat moet je dan nog gegeven zijn ook. Elia's hemelvaart onttrekt zich daarmee aan de criteria van onze wetenschappelijke bewijsvoering. Daarbij is het ook goed om op te merken dat het onjuist zou zijn om alles te verklaren met een verwijzing naar traditionele voorstellingen en naar de genoemde confrontatie met de Baälgods-

37. Zie hierover ook mijn opmerkingen in het tijdschrift *De eerste dag*, jaargang XI, aflevering 3 (zomer 1988), bij zondag 31 juli 1988 (blz. 30).

dienst. Men kan de zaken namelijk ook omdraaien: hoe kan zoiets ongehoords als wat er met Elia gebeurde anders beschreven worden dan door gebruik te maken van herkenbare beelden? En gebeurt het juist niet vaak in crisissituaties en in de confrontatie met andersdenkenden dat men tot nieuwe of helderder inzichten komt met betrekking tot de kern van het eigen geloof en de consequenties daarvan?